

Kuramsal Açıdan Çeviri Sorunu

BEDRETTİN CÖMERT

Bırakın bilimsel bir araştırmaya konu olmasını, saygınlığını bile kazanamamıştır bizde çeviri etkinliği. Başkasının gerçekleştirdiğini olduğu gibi aktaran önyargılı bir imgenin tutsağıdır henüz. Durum, yakın zamanlara dek dış ülkelerde de pek farklı değildi. Ama artık, özellikle yenicil dilbilimin verileriyle çeviri sorunu bilimsel olarak ele alınıp bazı sonuçlara varılabilmekte ve çeviri olgusu üzerine düşünmenin gerek dilbilim gerekse estetik bilimi açısından ne denli önemli olduğu belirmektedir.

Bu konuda Berke Vardar'ın, Cenevre'de çıkan *Cahiers Ferdinand de Saussure* dergisinin 1977 / 31 sayısında bir yazısının yayımlandığı haberini yeni aldık. Yazıyı görebilme olanağını bulamadık. Bu nedenle biz, daha ayrıntılı bilgi isteyen okuru, Berke Vardar'ın andığımız yazısıyla Georges Mounin'in *Traductions et Traducteurs* adlı yapıtına göndererek, konuya, romantik dilbilimin başta gelen temsilcisi Wilhelm von Humboldt'la (1767-1835) girmek istiyoruz.

Humboldt, ölümünden sonra yayımlanan *Jawa Adasındaki Kawi Dili (Einleitung zum Kawi-Werk, 1836)* kitabının giriş bölümünde dili "ürün veya olgu" olarak değil, "üretim veya etkinlik" olarak niteliyor.

Humboldt'a göre dili, "üretmiş ölü bir şey olarak değil, bir üretme eylemi olarak ele almalı" ve dilin nesnelere adlandırma ve anlaşma aracı olma gibi işlevi üzerinde durmayarak, insan ruhunun içsel etkinliğiyle sıkıca iç içe olan kaynağına gitmeli. Dil, gerçek özünde, her an geçici bir şeydir. Yazı aracılığıyla ona süreklilik kazandırılmak istense de, yapılan şey, tam olmayan kuru bir korumadan öte bir şey değildir. Dilin kendisi bir yapıt (*ergon*) değil, *etkinliktir (energeia)*, yaratmadır. Dil her an yinelenen bir eylemdir. Bu eylemle ruh, eklemli sesin, düşünceyi dile getirme yeteneğine ulaşmasını sağlar.

Dar ve dolaysız anlamda dil, yalnızca konuşma dediğimiz şeyin bütünlüğüdür. Yaşayan dilde en üstün ve en ince olan şeyi, yalnızca tümce bağintısı içinde algılayabilir veya sezinebiliriz. Bu durum, gerçek dilin, asıl oluşumu sırasında varolduğunun bir başka kanıtıdır. Dilin sözcüklere ve kurallara bölünmesi, bilimsel çözümlemenin ölü bir özensizliğidir.¹

O halde Humboldt'a göre dilsel olgu, sanatlar, bilimler, hatta toplum gibi, ruhun sürekli bir yaratmasıdır. Bu üretici güç, bilme ve düşünme işle-

¹ Wilhelm von Humboldt, *Einleitung zum Kawi-Werk* (1836), s. 11-12. Lia Formigari, *La linguistica romantica*, Loescher, Torino 1977, s. 74-76'dan naklen.

viyle bitmez; zorunlu olarak, kendi içeriğimizi fiziksel bir şeyin içine dökme gereksinimiyle tümlenir. Dil yetisi; içsel içeriği, bir dizi eklemli sesle ifade etmek ya da daha iyi bir deyişle, eklemli sesler dizisini içsel içeriği ifade edecek duruma getirmek için, ruhun durmak bilmeyen eylemidir. Dil yetisi fiziksel sesle düşüncenin ruhsal bir bireştirme edimidir. Bu bireşimde düşünce bireyselleşir, başka bir deyişle, fiziksel bir ses düşüncüyü bireyselleştirir. "İnsan, notalara düşünceleri ekleyen ezgici bir yaratıktır."

Fakat Humboldt'un sözünü ettiği fiziksel ses, doğrudan özneyle ilgilidir; başkalarıyla iletişim aracı olarak görülmez. Dış biçim, yalnız dolaylı yoldan iletişime yarar. İnsanlar kendi aralarında evrensel bir uyum nedeniyle anlaşılır, çünkü hepsi aynı doğaya, aynı us, ruh ve duyu yapısına sahiptir, çünkü aynı tuşlara basıp, aynı tellere dokunurlar. Ama her insan değişik bir çalgıdır, her insanın kişisel bir tınısı vardır. Bundan, tek bir ağızdan çalan bir orkestradaki gibi, birbirine karşılık olan ama aynı olmayan sesler doğar. Bir nesneyi basitçe belirttiğimiz benzer tümceler, yalnızca nesneyi yeniden üretmezler, aynı zamanda, yeniden üretimi bir üretime çeviren, ruhsal bir yöntem, kişisel bir süreç içerirler. Dil yetisi, özde, dünyayı görme yöntemidir.

Energheia kavramı aracılığıyla, dilsel olgunun merkezini *dizge* değil, (bireysel veya ortak) kişilik oluşturur. Humboldt, tümcenin sözcüğü önceliğini, yani konuşmanın, önceden oluşmuş bir şey olmadığını, özerk sözcüklerin yan yana konarak veya aralarında bağlanarak oluşturulmadığını, tersine, sözcüklerin, bağlamda kendi yaşamlarını, işlevlerini, özelliklerini bulup kazandıkları için, bağlamdan doğduklarını savunan ilk kişidir.²

Humboldt'un, yalnız bireysel konuşma eylemine dayanan ve bir noktada, dili bireysel yaratma eylemi saydığı için sözcüklerin anlam özdeşliğini yok ederek iletişimin olanaksızlığını kuramsal olarak savunur hale gelen bu görüşünün, çağımızda Benedetto Croce'de kesin bir dizgeye ulaştığını görüyoruz.

Croce'ye göre, dil öğretisinde mantıkçılığa karşı pek az başkaldırılmıştır ve bu başkaldırımların da pek bir etkisi olmamıştır. Yalnızca romantizm döneminde, Vico'dan bir yüzyıl sonra, bazı düşünürlerde, dilin *düşlemsel* ya da *eğretisel* (meteforico) doğası, dolayısıyla mantıklı değil şiirle olan sıkı bağlantısı hakkında bir bilinçlenme uyanmıştır.³

Bilginin iki biçimi vardır: Bilgi ya sezgisel ya da mantıksaldır; ya düşgücü ya da us aracılığıyla elde edilir; ya bireysel ya da tümelin bilgisidir;

² A. Simonini, *Storia dei movimenti estetici nella cultura italiana*, Sansoni, Floransa 1968, s.250-251. Yeterli olmasa da Humboldt hk.bkz. 1) Georges Mounin, *Teoria e storia della traduzione*, Einaudi, Torino 1965, s. 77-78 (aslı: *Traductions et traducteurs*). Bu yapıt, Mounin tarafından özellikle Torino Einaudi Yayınevinin siparişi üzerine, bu yayınevi için yazılmıştır. 2) John T. Waterman, *Breve storia della linguistica*, Floransa 1968, s. 78 (aslı: *Perspectives in Linguistics*, 1963).

³ Benedetto Croce, *Breviario di estetica*, Laterza, Bari 1963 (1. basım 1913), s. 50-51.

ya tek tek şeylerin ya da şeyler arasındaki bağıntıların bilgisidir; kısacası, ya imgeler ya da kavramlar üreticidir.⁴ Kavramsal bilgi şeylerin bağıntılarının bilgisidir, şeyler ise sezgidirler. İzlenimlerin oluşturduğu gereksiz sezgi olamayacağı gibi, şeylersiz kavramlar da olanaklı değildir. Bu ırmak, bu göl, bu ark, bu yağmur, bu bir bardak su hepsi birer sezgidir. Kavram ise sudur; suyun şu ya da bu görünüşü değil, her zaman ve her yerdeki genel olarak sudur.⁵ Sezgi bize dünyayı, fenomeni verir; kavram ise noumenon'u, ruhu verir.⁶

Croce, sanatın sezgi olduğunu tanıtladıktan sonra⁷ şu özdeşliği çıkarıyor: Sanat sezgi, sezgi de ifade olduğuna göre, bundan örtülü olarak sanat-dil özdeşliği çıkar.⁸ Genel dilbilimi, yani felsefi dilbilimi üzerine çalışan kimse, estetik sorunlar üzerine; estetik sorunlar üzerine çalışan kimse, genel dilbilimi üzerine çalışıyor demektir. *Dil felsefesi ve sanat felsefesi aynı şeydir.*⁹

Dilbilimin estetikten değişik bir bilim olması için konusunu, estetik olgu olan ifadenin oluşturmaması gerekir, yani dilin ifade olduğunu yadsımak zorunluluğu vardır. Oysa hiçbir şey ifade etmeyen bir dizi ses, dil değildir; dil eklemli, sınırlanmış, ifade amacıyla örgütlenmiş sestir.¹⁰

Ne var ki dil, tüm kaplamı . . . ve tüm içlemi içinde, yani konuşma anı olan asıl gerçekliği içinde kavranılmak zorundadır (dili, dilbilgisi ve sözlük soyutlamaları içinde sınıflamadan ve insanın, sözlük ve dilbilgisiyle konuştuğunu aptalca düşlemeden). İnsan, her an ozan gibi konuşur, izlenimlerini ve duygularını ozan gibi ifade eder. Sıradan insanın kullandığı günlük konuşma biçimi . . . öteki ifade biçimlerinden bir uçurumla ayrılmaz. Eğer doğası gereği ozan sayılmak insanın gücüne gitmiyorsa, ortak insanlıkla birleşmek de ozanın gücüne gitmemelidir, çünkü ancak bu birleşme, gerçek şiirin bütün insanların gönlündeki yerini açıklar. Eğer şiir ayrı bir dil, bir "Tanrılar dili" olsaydı, insanlar onu anlayamazlardı. Şiir insanları yücel-

⁴ B. Croce, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Laterza, Bari 1965 (1. basım 1902), s. 3. Bu yapıtın kuramsal bölümü dilimize Prof. Dr. İsmail Tunalı tarafından çevrilmiştir.

⁵ B. Croce, a.g.y., s. 26

⁶ B. Croce, a.g.y., s. 36

⁷ Geniş bilgi için bkz. B. Cömert, *Benedetto Croce'nin Estetiğinde İfade Kavramı ve İfadenin İletimi Sorunu*, H. Ü. Sos. ve İdari Bil. Fak., Ankara, Mart 1977 (basılmamış doçentlik tezi).

⁸ B. Croce, adı geçen *Breviario*, s. 51

⁹ B. Croce, adı geçen *Estetica*, s. 156

¹⁰ B. Croce, a.g.y., s. 156. Bkz. ayrıca Mario Sansone, "Croce critico", *Letteratura italiana*, Marzorati, Milano 1969, C. II, s. 1490: "Croce'nin genel dilbilimi ve estetik özdeşliğinden iki önemli sonuç çıkmaktadır: 1) Dil sanki daha büyüğe ve karmaşığa doğru ilerlemek üzere en küçükten doğmuşçasına, en basit dilsel olguların ve dilin başlangıç kökenlerini araştırmak sağlamadır, 2) Tek bir dil alanında bile, yalnızca artzamanlı anlamda değil, eşzamanlı anlamda da dilsel bir örnek belirlemek olanaksızdır."

tiyorsa, onları kendilerinin üstünde değil, kendi içlerinde yüceltir.¹¹

İlkel konuşma veya bilisiz insanın konuşması; tümcenin, okulların oluşturduğu hayali kendilikler olan sözcük ve hecelere bölünmesine ilişkin her türlü bilincin dışında, bir *süreklilik*'tir. Bu kendilikler (enti) üzerine gerçek anlamda hiçbir dilbilim yasası kurulamaz. . .

Dil, sürekli yaratmadır; sözle bir kez ifade edilen şey, bir daha yinelenemez. Yinelense de, önceden üretilmiş olanın yeniden üretimi biçiminde olur bu. Her yeni izlenim, sürekli ses ve anlam değişikliklerine, yani hep yeni ifadelere götürür. O halde örnek-dil aramak, devinimin devinimsizliğini aramak demektir.¹²

Dilin katıksız gerçekliğinden bir şeyler kavrayabilmenin ilk koşulu; dilbilgisini ve tümcenin tüm bölünmelerini, her türlü sözcük ayrımlarını tümünden unutmaktır. Sert dilbilgisi kabuğu kırıldıktan sonra ancak, dil ırmağının (şiir ırmağının), başlangıçtaki gücüyle, pırıl pırıl ve taptaze aktığı görülür.¹³

Konuşma eyleminde *öncelik*, bir *süreklilik* olarak konuşmanınır. Sözcükler, heceler, kökler, soyutlayıcı usun ürünü olarak *sonradan* gelir.¹⁴

Dilin biricik somut biçimi, biricik gerçekliği; tek] başına ele alınan tek tek sözcüklerin mekanik birleşmesi değil, canlı konuşmadır, tümcedir, tümceler birliğidir, sayfadır, dörtlüktür, şiiirdir. Tek tek sözcüklerin; kendilerinin oluşturdukları, onları yaratan ve ancak sezginin yakaladığı ifadenin *sürekliliği* denilen o şeyin, o bölünmez bağıntının dışında, saptanmış, belirlenmiş ve kendine özgü anlamları yoktur ve asıl değerleriyle içimize işlemezler. Silvia'nın gözlerinin "gülen / ridenti" ve "kaçıcı / fuggitivi" anlamını hiçbir sözlük vermez bize, çünkü o anlam ancak Leopardi'nin o dizesinde ve o şiirinde bulunur.

Bunu böylece kabul edince, şu sonuç çıkıyor ortaya: Sözcük veya (De Saussure ve Nencioni'nin yineledikleri gibi) "langue en elle-même et par elle-même" üzerine yapılacak her araştırma; dilin biricik gerçekliği olan düşlemsel, müziksel ve şiirsel ifadeyi değil, dil olmayan, dilin dışında bulunan, dil-den ayrı olan bir şeyi ilgilendirir.

Araştırmaya konu olan bu tek tek sözcükler nedir peki? Aslında bunlar "sözcük" de değildir; konuşma dilinde böyle adlandırılırlar, o kadar. Çünkü sözcük, ait olduğu estetik örgenlikte yaşayan şeydir. Sözcüklere

¹¹ B. Croce, adı geçen *Breviario*, s. 51. Bkz. ayrıca B. Croce, "L'intuizione pura e il carattere lirico dell'arte" (1908), *Problemi di estetica*, Laterza, Bari 1966 (1. basım 1910), s. 16: "Sanat-dil özdeşliğini kavrayabilmek için, dili soyutluğu ve dilbilgisi kuralları içinde değil, dolaysız gerçekliği içinde ele almak gerekir."

¹² B. Croce, adı geçen *Estetica*, s. 163, 164.

¹³ B. Croce, "Conoscenza intuitiva e attività estetica" (1904), adı geçen *Problemi di estetica*, s. 484.

¹⁴ B. Croce, *Aesthetica in nuce*, Laterza, Bari 1966 (1. basım 1928), s. 45

“gösterge” denilmesini önerdim ve yeniden öneriyorum: Ses göstergeleri, mimik göstergeleri, grafik göstergeleri vb . . .

Gösterge nedir? Öncelikle, ruhsal ve estetik anlamdaki gerçek ifade-den ayrı ve doğalcı diye nitelenen ifadeyi anımsatalım. Bu ifade, doğalcı usun bir ürünüdür ve onda, şeyi şeyin özelliklerinden, olguyu, olguyla aynı şey olan, olgunun belirtilerinden ayırmak olanaklıdır. Acı, “Ay!” diye bağırtır; hayret, ağzı açtırtıp “Ah!” dedirtir. Acı olgusunu “Ay!” dan, hayreti ‘Ah!’ dan ayırabilir miyiz? Elbette hayır. Olsa olsa, her ikisi de bastırılıp geri itilebilir, ama bu, acının ve hayretin, içimizde yankılanmaya ve onları bastırıp geri itmek isteyen kimsenin ağız kaslarında titreşimini sürdürmesini önlemez . . .

Toplumsal iletişim adı verilen (burada toplum deyince, kendi kendimizle toplum oluşumuzu ve kendi içimizde kendimize iletmemizi unutmamak gerekir) yaşam gerekçeleri sonucunda, istenç ve pratik eylem, o çeşitli belirtileri saptamak için araya girer ve onları işleyerek *gösterge* yapar; bu yolla onları ruhsallaştırmış olur. Ne var ki bu ruhsallaştırma, kuramsal ve estetik düzlemde değil, şeyleri veya olguları anımsatmak ve adlandırmak için gerekli olan pratik araçlar düzeyinde gerçekleşir.¹⁵

Sanat-dil özdeşliği derken, “gelişigüzel alınacak bir tümcenin estetik nitelikte olduğu savunulmuyor elbette. Çünkü bütün tümcelerin estetik bir yanı varsa da (nedeni açık: Sezgi, bilginin ilk biçimidir . . .) bütün tümceler *katışıksız olarak* estetik değildir; felsefî, tarihsel, bilimsel, matematiksel, başka bir deyişle, estetik olmaktan çok mantıksal olan veya estetik-mantıksal olan tümceler de vardır.¹⁶

Sezgi – ifadelerin sınıflandırılması belki kabul edilebilir, ama bu sınıflandırma felsefî değildir. Her bir ifadesel olgu bir bölünmezdir . . . Yalnızca izlenimler, yani içerikler değişir; her içerik, bir ötekinden değişiktir, çünkü yaşamda hiçbir şey yinelenmez; içeriklerin sürekli değişmesi karşısında, izlenimlerin estetik bireşimleri olan ifadesel biçimlerin indirgenemez çeşitliliği vardır.

Bunun mantıksal sonucu da, bir çanaktan değişik biçimdeki başka bir çanağa sıvı dökercesine, bir ifadeyi başka bir ifadeye dökme savında olan *çevirilerin* olanaksızlığıdır. Önceden estetik biçimde işlenmiş şey mantıksal olarak işlenebilir elbette; ama, önceden estetik biçimine kavuşmuş şey, başka bir estetik biçime de indirgenemez. Nitekim her çeviri ya azaltır ya da bozar; başka bir deyişle, ilk ifadeyi döküm kabına koyarak ve çevirmen denin kişinin kişisel izlenimleriyle karıştırarak, yeni bir ifade yaratır . . .

¹⁵ B. Croce, “Sulla natura e l’ufficio della linguistica” (1946), *Lecture di poeti*, Laterza, Bari 1966 (1. basım 1950), s. 232, 233–234.

¹⁶ B. Croce, “L’intuizione pura e il carattere lirico dell’arte” (1908), adı geçen *Problemi di estetica*, s. 16.

İfadeler . . . sınıflara bölünemezler; yalnızca, başarılımış ifadeler, yarı başarılımış veya yanlış ifadeler vardır.¹⁷

Croce, söze (parole) dayanan dil anlayışından çıkarımladığı çeviri kuramını, 1936'da yayımladığı ve özellikle değişik ifade türlerini benimsemesi bakımından önceki görüşlerine göre daha ayrılmamalı sonuçlar sunan *Şiir* yapıtında kökende değiştirmemiştir, ama daha açıklıkla dile getirmiştir.

Ona göre, şiir çevirisinin olanaksızlığı, şiirin kendi yaratılışındaki, okurca yeniden yaşanıp yeniden yaratılışındaki kendi gerçekliğidir zaten. Çeviri kavramı, şiir alanında kaynağı olmayan bir şeydir.

Ancak düzyazısal ifadenin çevirisi olanaklıdır, çünkü düzyazısal ifadenin göstergeleri, uygunluk durumuna göre değiştirilebilir. Çeviri dediğimiz şey yalnızca budur ve karşılıklı anlaşmayı sağlamak için göstergelerin eşdeğerini bulmak anlamına gelir.

Croce, düzyazının çevrilebilirliğine de bir kısıtlama getiriyor. Düzyazı çevrilebilir sözü, gerçekten düzyazı olan düzyazıyla, düzyazının düzyazısallığıyla sınırlıdır diyor. Çünkü, bazılarının özen göstermeden yaptığı gibi, bu çevrilebilirliği yazınsal düzyazıya uygulamaya kalkmak olanaksızdır. Yazınsal düzyazı da, şiirde olduğu gibi, çevirmene aşılamayan güçlükler çıkaran estetik nitelikte bir yapı taşır. Platon ve Augustinus, Herodotos ve Tacitus, Giordano Bruno ve Montaigne, kuramsal olarak çevrilemezler, çünkü bu düşünürlerin kullandıkları dilin rengini ve uyumunu, sesini ve ritmini başka hiçbir dil veremez. Bu düşünürler için de, şiirde olduğu gibi, yeniden yaratı gereklidir.¹⁸

Romantik ve idealist dilbilim, Croce'den Nikolai Hartman'a ve Richards'a dek uzanan geleneksel estetik, bu boşluğun ayırıcına varmıştır ama, bu boşluğu açıkça ortaya koyan Ferdinand de Saussure'den başlayan yenici dilbilim olmuştur.

Romantik-idealist dilbilim ve estetik, karmaşık olduğu kadar çok önemli olan doğal dil olgusunu, bu dilin öğelerinden yalnızca birisine, yani konuşan kimsenin öznel edimi olan *söz'e* (parole) tek yanlı ve soyut bir biçimde indirgemiş; gerçek, tarihsel-toplumsal kurum olan *dil'i* (langue), yani önceden varolan, bireyler arasında onsuz hiçbir anlaşmanın olanaklı olmadığı bir *yaptırım* olan nesnel, bütünsel, (sözcül) göstergeler *dizgesi*'ni savsaklamıştır.¹⁹

Ferdinand de Saussure'den başlayan ve yüzyılımızda hemen tüm insan bilimlerinde devrim yapan bu en yeni dilbiliminin başlıca kavramlarını, çeviri sorununu sezgisel-romantik-idealist görüşlerden kurtarabilmek için, burada kısaca anmak zorundayız.

¹⁷ B. Croce, adı geçen *Estetica*, s. 76, 78, 76-77.

¹⁸ B. Croce, *La Poesia*, Laterza, Bari 1966 (1. basım 1936), s. 92-94.

¹⁹ Galvano Della Volpe, *Critica del gusto*, Feltrinelli, Milano 1966 (1. basım 1960), s. 59-61.

Dil yetisi, dil, söz

İnsanların, ses göstergeleri aracılığıyla anlaşmalarını sağlayan yetiye, *dil yetisi* denir.²⁰ Bu yeti, bilincin içeriğini, yani bütün iç olgularımızı ses simgeleri halinde nesnelleştirmemizi sağlayan, tümünden insana özgü bir yetidir. Demek ki, bu yetiyi işler kılan, onu duyusallaştıran bir araç gerekmektedir. Bu araç *dil*'dir; dilsiz dil yetisi yoktur.²¹

Dil olmadan dil yetisinden söz edilemezse de, dili dil yetisiyle karıştırmamak gerekir. Dil bu yetinin hem toplumsal bir ürünüdür, hem de bu yetinin bireylerde işlenmesini sağlamak amacıyla toplum tarafından benimsenmiş gerekli anlaşmalar bütünüdür.²²

Dil yetisinin iki yönü vardır: a) *dil*, b) *söz*.

Dil, toplumsal nitelikli bir üründür. Söz ise, tümünden bireyde gerçekleşen bir davranıştır. *Söz, konuşma amdır; dil, bu konuşmayı olanaklı kılan araçların tümüdür.*

Demek ki dil, bireyin bir işlevi değildir; bireyin edilgin olarak kaydettiği bir ürün; sözün, aynı topluluktan olan kişilerin belleğinde, konuşarak depoladığı bir dağarcıktır. Söz ise, bireysel bir istenç ve zihin işidir. Bireyin konuşma eyleminin adıdır. Birey sözle, yani konuşma eylemiyle düşündüklerini anlatabilmek için, çeşitli birleştirimler yaparak dili kullanır. Söz, aynı zamanda,

²⁰ André Martinet, *Elementi di linguistica generale*, it. çev., Laterza, Bari 1967, s. 12 (aslı: *Éléments de linguistique générale*, 1961).

²¹ Antonino Pagliaro, "Le funzioni del linguaggio", *I PROBLEMI DI ULISSE*, lingua e linguaggi, C. IX, yıl XXI, Floransa, Eylül 1968, s. 92.

²² Ferdinand de Saussure, *Corso di linguistica generale*, İtalyancaya çeviren ve açıklamayı yorumlayan: Tullio de Mauro, Laterza, Bari 1967 (aslı: *Cours de linguistique générale*, Editions Payot, Paris 1962).

Bu önemli yapıt şimdi Berke Vardar tarafından dilimize de çevrilmiş ve I. cildi bir TDK Yayını olarak çıkmıştır: Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çeviren: Berke Vardar, TDK Yayınları, Ankara 1976.

Saussure'ün öğrencileri Charles Bally ve Albert Sechehaye'in çabaları ve Albert Riedlinger'in de katkısıyla ilk kez 1916'da Paris Payot Yayınevinde basılan *Genel Dilbilim Dersleri*'nin önemi konusunda Berke Vardar şunları söylüyor: "...Ama bütün bu tartışmalı yönlerine karşın, *Genel Dilbilim Dersleri*'nin herkesçe ortaklaşa benimsenen, tartışma götürmez bir yanı var. O da şu: XX. yüzyıl dilbilimi bu yapıtla başlar, bu yapıtla gelişir, bütün dilbilim dalları, tüm insan bilimleri bu yapıtla yenilenir...Dilbilimin yanı sıra öbür insan bilimlerinde de en geçerli kuramların, en çarpıcı uygulamaların uzun süre çerçevesini oluşturan yapısalcılık akımı kökünü bu yapıttan, esinini Saussure'den alır... Dil anlayışı Saussure'le birlikte temelinden değişecek, incelediği konuyu dilbilimci artık bağıntıların yönettiği bir dizge olarak ele alacaktır... Saussure, hem bir dilbilim yöntemi oluşturmuş, hem de evrensel geçerlik taşıyan bir tür bilgi kuramı geliştirmiştir." (Adı geçen Türkçe çeviri, s. 8.)

Bu çalışmamızda bizim Saussure'le ilgili olarak verdiğimiz sayfa numaraları, bu konuda önceden bazı çalışmalar yapmış olduğumuz nedenle, Tullio De Mauro'nun İtalyanca çevirisine aittir. Ama Berke Vardar'ın çevirisinden de bol bol yararlandığımızı ve bizim eski çevirilerimizi onun ışığında düzelttiğimizi belirtmekten mutluyuz. Bkz. ayrıca, Bedrettin Cömert, "Yine Dilbilim", *Soyut*, İstanbul, Aralık 1972, n. 53, s. 35-41; "Dil İşaretinin Özellikleri", *Soyut*, İst., Ocak 1973, n.54, s. 27-34; "Toplum Yapısında Dilin Yeri", *Ant*, İst., Mart 1971, n. 184/11, s.71-82.

bu değiştirimlerin dışa vurulmasını, yani işitilmesini sağlayan ussal-fiziksel aygıtı da içerir.²³

Dille sözü birbirinden ayırmak olanaksızdır. Biri ötekisini gerektirir. Sözü anlaşılması ve etkisini gösterebilmesi için dil gereklidir, ama dilin yerleşmesi için de söz şarttır. Tarihsel bakımdan söz hep önce gelir.²⁴ Çünkü söz, dil yetisinin etkinlik anıdır, öznel anıdır. Söz, dil yetisinin işleve dönüştüğü anıdır.²⁵

Yalnızca başkalarını dinleyerek anadilimizi öğrenebiliyoruz. Anadilimiz, ancak sayısız deneyler sonucunda bir birikim oluyor beynimizde. Sonra, dilin evrimini sağlayan da sözdür. Dilsel alışkanlıklarımızı değiştiren şey, başkalarını dinleyerek elde ettiğimiz izlenimlerdir. Demek ki dille söz arasında karşılıklı bir bağımlılık var. Dil, sözün hem aracı hem ürünüdür. Ama bu gerçek, dil ile sözün kesinlikle ayrı iki şey olarak düşünülmesini engellemez.²⁶

*Dil, benzer basımları bireylere dağıtılmış bir sözlük gibi, her beyinde depo edilmiş bir izdüşüm toplamı olarak bulunur toplulukta. Başka bir deyişle dil, her bireyde varolan, her bireye ortak, ama bireylerin istenci dışında yer alan bir şeydir. Dil, konuşan öznenin anlamasını ve anlaşılmasını olanaklı kılan dilsel alışkanlıkların tümüdür.*²⁷

Söz, konuşan topluluğun dediklerinin tümüdür. Konuşanların kişisel istençlerine bağlı bireysel birleştirimlerle, bu birleştirimlerin uygulanması için gerekli yine istençsel ses davranışlarını içerir. O halde, sözde toplumsal bir yan yoktur. Sözü kendini gösterişi bireyseldir ve o ana bağlıdır.²⁸

Konuşandan konuşana değişen ve aynı kişide değişik anlarda değişik olan somut dil davranışi anlamına gelen söz ile, bir göstergeler dizgesi olan dilin öngördüğü olanaklar gerçeleştirilir. Yani söz, dili gerçeleştirir, onu duyusal kılar.²⁹

Sözcüklerden önce hazır düşünceler yoktur

Bazı kimselere göre dil, özü bakımından, bir adlar çizelgesidir. Bu çizelgede yer alan her adın karşısında bir nesne vardır. Birçok yönden eleştirelebilen bu görüş, sözcüklerden önce hazır düşüncelerin varlığını benimser ve bize adın özelliğinin sessel mi, yoksa zihinsel mi olduğunu söylemez. Oysa ad her iki açıdan da ele alınabilir. Bir adı bir nesneye bağlayan bağı çok basit bir işlemmiş gibi gören bu görüş, gerçeğe uygun olmaktan çok uzaktır. Ama

²³ Saussure, a.g.y., s. 23, 24, 29.

²⁴ Saussure, a.g.y., s. 29.

²⁵ A. Pagliaro, a.g.y., s. 92.

²⁶ Saussure, a.g.y., s. 29.

²⁷ Saussure, a.g.y., s. 29, 95.

²⁸ Saussure, a.g.y., s. 30.

²⁹ Saussure, a.g.y., s. 24.

yine de bütün basitçiliğine karşın, dil biriminin iki öğeden oluşan bir olgu olduğunu göstermesi bakımından gerçeğe yaklaştırabilir bizi.³⁰

Dile bir repertuar gözüyle bakan bu basit anlayış; dünyanın, insanların ona ilişkin görüşünden önce, aralarında iyice ayrımlanmış nesne kategorileri içinde düzenlendiğini ve bu kategorilerden her birinin her dilde zorunlu bir adı olduğunu kabul eder. Örneğin, yaşayan varlık türleri söz konusu olduğunda, bu görüş, bir dereceye kadar doğru olsa bile, öteki alanlarda hiç de gerçeği yansıtmaz. Akarsu ile duran su arasındaki ayırım doğal sayılsa da, bu iki kategorinin içinde okyanus, göl, deniz, gölcük veya ırmak, kol, dere vb. ayrımların ne denli keyfi olduğunu görmezlikten gelebilir miyiz? Fransızlar denize dökülen akarsu “fleuve” (ırmak, nehir)’den, bir başka akarsuya dökülen “riviër”i ayırdederken, İngilizler böyle bir ayrıma gereklik görmeksizin, her ikisine de “river”, Almanlar “fluss”, Ruslar “reka” demektedir. Genellikle tüm batılılar, güneş tayfında mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu, kırmızı ayrımı yaparlar. Aslında bu ayrımlar, güneş tayfı üzerinde gerçekten saptanmamıştır. Tayfta, mordan kırmızıya giden bir renk sürekliliği vardır. Bu süreklilik ise, değişik dillerde değişik biçimlerde çözümlenmektedir. Bretoncada ve Gal dilinde tek bir sözcük, “glas”, yaklaşık olarak, bizim mavi ve yeşil dediğimiz bölgeleri kapsamaktadır. Kimi diller ise bütün tayfı iki temel renge ayırarak, yalnızca iki sözcük kullanırlar. Aynı şey insan deneyiminin daha soyut alanları için de geçerlidir. İng. “wistful”, Alm. “gemüflich”, Rus. “ničego” gibi sözcüklerin Fransızcada veya İtalyançada kesin bir karşılığı yoktur. Genellikle eşdeğerli sayılan Fr. “prendre”, İng. “take”, Alm. “nehmen”, Rus. “brat”, İt. “prendere”, Türkçe “almak” sözcükleri, her zaman aynı durumlarda kullanılmazlar, yani her zaman aynı anlam alanını örtmezler. Gerçekte, *deneyim verileri, her dilde özel bir biçimde örgütlenir*. Bu bakımdan, başka bir dil öğrenmek, bilinen nesnelere yeni etiketler takmak değil, dilsel iletişimi ilgilendiren nesneyi değişik biçimde çözümlenmeye alışmaktır. Bir Türk, “bu yemeği sevdim” derken, bir İtalyan nesnelere yalnızca etiketlerini değiştirerek “ho amato questo piatto” değil, “mi é piaciuto questo piatto” der. Birinci ve ikinci tümcede yüklem, seven özneyi; üçüncüsünde ise sevilen nesneyi belirtir. İtalyanca tümcede ayrıca, “tabak” anlamına gelen “piatto” sözcüğü, bu özel deneyimi belirtmek için “yemek” yerine kullanılmıştır.³¹

Dil göstergesi

Dil göstergesi, bir nesneyle bir adı değil, bir kavramla bir işitimi imgesini birleştirir. Burada sözü edilen *kavram* bir mantık terimi değil, genellikle bilinç olgularına verilen addır. Nitekim, kavram yerine *anlam* sözcüğünü kullanmak daha doğru olacaktır. İşitimi imgesi ise, madde olarak ses değil, bu

³⁰ Saussure, a.g.y., s. 83.

³¹ A. Martinet, a.g.y., s. 16, 17, 22-23; B. Cömert, adigeçen “Yine Dilbilim”, s. 38.

sesin bellekte bıraktığı izdir, işitme duyumuzla sağladığımız bir tasarımıdır. İşitim imgelerimizin zihinsel özelliği, dilimizi kullanırken daha iyi ortaya çıkar. Çünkü, dudaklarımızı ve dilimizi kımıldatmadan kendi kendimize konuşabilir veya bir şiiri içimizden söyleyebiliriz.

Demek ki dil göstergesi, iki yönlü zihinsel bir kendiliktir. Bu bütünü oluşturan kavram ve işitim imgesi sıkı sıkıya birbirine bağlıdır ve biri ötekini çağrıştırır.³²

Ne var ki böyle bir tanım önemli bir terim sorunu yaratmaktadır. Çünkü, bizim kavramla işitim imgesinin birlikte olma durumuna verdiğimiz *gösterge* adı, genellikle yalnız işitim imgesi için kullanılmaktadır. Şu gerçek ki, ben *ağaç* işitim imgesine *gösterge* diyorsam, bu, “ağaç” kavramını da taşıdığı içindir. Başka bir deyişle duyusal bölüm, işitme duyumuz aracılığıyla zihinde yaratılan ses tasarımı, işitim imgesi düşüncesi, tümü gerekli kılmaktadır. Bu terim karışıklığının önüne geçmek için, bu birbirini gerekli kılan, ama aynı zamanda birbirine karşıt olan kavramları şöyle ifade edebiliriz: Kavrama *gösterilen*, işitim imgesine de *gösteren* diyebiliriz. Bu iki ögenin, yani gösterilenle gösterenin oluşturduğu *bütün*'e ise *gösterge*.³³

Dil göstergesi, dilin yapıtaşı, dil yetisinin teknik koşuludur; anlamı olan bir ses bütünüdür. Gösteren, fiziksel bir olgu; gösterilen ise soyut bir değer, bir bilgidir. Göstergedeki gösterilen bir kavram değildir, yalnızca mantıksal bir değerdir. Richards ve okulu, “elma” gibi çok basit bir kavramın belirlenmesinde bile karşılaştığımız güçlüğe ilgiyi çekiyor. Oysa, bir sözcüğün anlamı (gösterileni) çok açık ve herkesin hemen kavradığı bir şeydir. Herkes “elma”yı ayırdedecek yetenektir ve bu adla neyin amaçlandığını çok iyi bilir. Başka bir deyişle dilsel anlam (gösterilen), bağlamları basit bir biçimde tanımaktan elde edilen bir ürün, kesinliği olmayan bir bilgidir. Matematiksel bir göstergenin veya mantıksal bir anlamın (gösterilenin), başka bir deyişle kavramın, dilsel gösterilende olmayan nicel veya kapsamlı bir kesinliği vardır.³⁴

En küçük dil göstergesi, anlamı olan en küçük gösteren birimdir. Örneğin, “çocuk geç geldi” tümcesinde, anlamı olan en küçük gösteren birimleri şunlardır: “çocuk”, “geç”, “gel”, “-di”. Bu göstergelerden hiçbiri daha küçük göstergelere bölünemez. Anlamı olan bu en küçük dil göstergelerine *monem* (anlambirim) denir.

Monem her zaman sözcükle çakışmaz, çünkü bir sözcükte birden çok *monem* bulunabilir. Örneğin, “geldi” sözcüğünde, “gel” ve “-di” olmak üzere

³² Saussure, a.g.y., s. 83-84, 21, 84.

³³ Saussure, a.g.y., s. 85. Bu kavramlar için dilimizde değişik öneriler ileri sürüldü. Örneğin *sign* için “işaret, gösterge, belirtge, im”; *signifiant* için “işaretleyen, gösteren, anlamlayan, imleyen vb.”; *signifié* için “işaretlenen, gösterilen, anlam, imlenen vb.” Berke Vardar'ın çevirisiyle bundan böyle yaygınlık kazanan “gösterge, gösteren, gösterilen” karşılıklarını, gereksiz terim karışıklığına düşmemek ve dil göstergesinin kendisinin nedensizliği ilkesine dayanarak yeğliyoruz.

³⁴ A. Pagliaro, a.g.y., s. 92, 100.

iki monem yer almaktadır. Bunlardan “gel” monem’i dilin sözlüğünü, “-di” monem’i ise dilbilgisini ilgilendirir. Başka bir deyişle, monem’lerden bir bölüğü sözlükte, bir bölüğü de dilbilgisinde yer alır. Sözlükte yer alan monem’lere leksem, dilbilgisinde yer alan monem’lere morfem diyoruz. Ayrıca “gel” leksem’i, sözlükte “-mek” mastar morfemiyle birlikte bulunur. Üçüncü kişi -di’li geçmiş anlamına gelen “-di” morfem’ini ise dilbilgisinde buluyoruz.³⁵

Gösterenin nedensizliği

Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Gösterge, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden oluşan bir bütün olduğuna göre, bu nedensizlik özelliğini şu biçimde genelleştirebiliriz: *Dil göstergesi nedensizdir.* “Kız kardeş” kavramını alalım örneğin. Bu kavramla, bu kavramın Fransızca göstereni olan /s-ö-r/ ses dizisi arasında doğal hiçbir bağ yoktur. Aynı kavram, başka herhangi bir ses dizisine de pekâlâ gösterilebilir. Bu kavramı Fransızlar /s-ö-r-/, İtalyanlar /s-o-r-e-l-l-a/, İngilizler/s-i-s-t-ı-r/ ses dizileriyle karşılarken, Türkler /k-ı-z-k-a-r-d-e-ş/ gösterenini seçmiştir. Dillerarasındaki ayrılıklar, ayrı dillerin varlığı ve aynı dil içinde aynı anlama gelen birden çok gösterenin bulunması bu gerçeği kanıtlar.³⁶

Göstereni gösterilene birleştiren bağ nedensiz olmasaydı, örneğin “örneğin / meselâ”, “özgürlük / hürriyet”, “özerklik / muhtariyet”, “sorun / mesele / problem”, “uçak / tayyare” vb. sözcükleri yan yana kullanamazdık; her nesnenin, her kavramın, önceden saptanmış doğal bir göstereni, bir etiketi olurdu ve aynı dil içinde etiketleri değiştirmek olanaksızlaşırdı. Dilden dile geçerken de, x dilinin etiketlerini çıkarıp y dilinin etiketlerini takmak yetişirdi. Biliyoruz ki durum hiç de öyle değil. Örneğin, İtalyancadaki “prendere” göstergesinin, Türkçedeki sözlük karşılığı “almak”tır. Ne var ki, “prendere” sözcüğünü gördüğümüz her yerde, bunu Türkçe “almak” diye çeviremeyiz, çünkü Martinet’in belirttiği gibi, “deneyim verileri her dilde özel bir biçimde örgütlenir”, çünkü dil basit bir adlar çizelgesi değildir. “Prendere l’auto”ya, “otobüs almak” değil, “otobüse binmek, otobüsle gitmek”; “prendere un caffè”ye, “bir kahve almak” değil, “bir kahve içmek”; “il gatto prese tre topi” tümcesine, “kedi üç fare aldı” değil, “kedi üç fare yakaladı” demek zorundayız; yoksa, belirli bir dilin deneyim verilerini örgütlenme özelliklerine göre iletilen bilgiyi, başka bir dile aktaramayız.³⁷

Dil göstergesinin nedensizliği, bütün dilbiliminin temel ilkesidir. Nedensizlik; gösteren’in, konuşan kişinin özgür seçimine bağlı olduğu anlamına gelmemeli. Burada yalnızca, gösterenin gösterilene göre nedensiz, gerekçesiz olduğu, onunla doğal herhangi bir bağıntısı bulunmadığı belirtilmek isteniyor.³⁸

³⁵ A. Martinet, a.g.y., s. 20; Berke Vardar, *Dilbilim Sorunları*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul 1968, s. 24-27; B. Cömert, adı geçen “Yine Dilbilim”, s. 40.

³⁶ Saussure, a.g.y., s. 85-86.

³⁷ B. Cömert, adı geçen “Dil İşaretinin Özellikleri”, s. 27-28.

³⁸ Saussure, a.g.y., s. 86-87.